

ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМЕ КУЋА: ТВОРБЕНО–СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Увод

У највећем броју радова посвећених творби речи доминира формално–морфолошки приступ грађи. Лексика се обично сврстава према творбеном форманту или према начину творбе. Традиционално се творби приступало као делу морфологије и речи су разврставане према значењу у зависности од типа творбеног форманта којим су изведени. У последњих неколико година у творбеним испитивањима запажа се продор семантике и везивање творбе речи за лексикологију.

У раду ће речи настале суфиксацијом бити детаљно анализирани, реч по реч, а сложенице и префиксалне творенице ће бити анализирани обједињено као скуп лексема. Циљ рада је да се покаже велика продуктивност именице кућа, творбена и семантичка, и укаже на значај творбено–семантичке анализе у истраживањима везаним за творбу речи.¹

Фразеологизми и вишечлане лексеме нису анализирани зато што су резултат посебног семантичког варирања.

¹Обимнији и детаљнији рад посвећен целој лексичко–семантичкој групи речи *кућа* и *њени делови* урадила сам као магистарски рад, с насловом *Деривациони системи именица који означавају кућу и њене делове*, који је одбрањен на Филолошком факултету у Београду. У раду су обрађени само суфиксални деривати.

Лексема *кућа* је у Речнику САНУ² заступљена са двадесетшест семантичких реализација и 60 фразеолошких израза. Лексема има развијено деривационо гнездо и у РСАНУ забележено је око седамдесет деривата насталих суфиксалном творбом. У грађу за анализу су ушли сви деривати лексеме *кућа* из РСАНУ. Није било ограничења на лексеме стандардног језика, већ су унете и речи са квалификаторима стилске и употребне вредности. За разлику од суфиксалних деривата који су прикупљени из РСАНУ, сложенице, речи настале префиксацијом, као и њихови даљи деривати, прикупљени су из РМС³, јер РСАНУ није завршен и зато није био погодан и потпун за прикупљање грађе.

Са синхронијског становишта, лексема *кућа* спада у групу простих речи. »Кућа – значи грађевину (предмет) извесне врсте, самостална је реч (тј. има своје потпуно значење и у реченици и изван реченице; то је њена служба или функција) а има обличје речи на а, што значи да је и женског рода и да има промену именица жен. рода на а« (Белић, 1949:7).

У *Етимолоијском рјечнику*, П. Скока (Скок, 1971–1974)⁴ пронађено је да лексема *кућа* није свесловенска реч, јер је нема у чешком, пољском и руском, већ само у старословенском, словеначком, бугарском, украјинском. У значењу *домус* није ни општа српскохрватска реч, јер је замењују у хрватском *дом* и стара позајмљеница из старовисоконемачког *хус* > *хижа*. У хрватском је чешће *дом*, што указује на варијантну различитост српског и хрватског језика. Назив *кућа* није ни балтословенска ни индоевропска реч, него је прасловенска изведеница створена помоћу *-иа* од старословенског глагола *ко(*он)шати* који је значео »*умошати, неговати, одгајати, скривати*«. Првобитно значење је *скривати с ошати око кога се кутила велика породица*.

Употребљена у основном значењу, лексема *кућа* улази у лексичко–семантичку групу речи које означавају предмете, и појединачне и редове предмета исте врсте. Лексема *кућа* је и члан синонимског реда *зграда, грађевина, кућа, дом*.

Реч *кућа* је основни елемент деривационог гнезда, са лексичком морфемом *кућ-*. Секундарни деривати настали суфиксацијом изводе се од творбених основа: *кућан-*, *кућар-*, *кућер-*, *кућић-*, *кућич-*.

2 Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Српске академије наука и уметности у Београду.

3 Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска, Нови Сад.

4 У даљем тексту ЕР.

Примарно значење лексеме *кућа*, које бележи РСАНУ, је *трађевински објекат, зграда за пребивање, становање или какву друштвену употребу*. Богата полисемантичка структура ове лексеме заснована је на метафоричком и метонимијском повезивању куће са најразличитијим конкретним и апстрактним деловима стварности.

Заправо, литература је ову лексему већ дефинисала са гледишта развоја њене семантике. У тумачењу њених валенци може се поћи од следећих дефиниција:

1) »За секундарне семантичке реализације добијене метафором од значаја су само семе које се односе на функцију куће. Занемарене су све семе које се тичу изгледа, иако би се, и поред свих разлика међу кућама проузрокованим социјалним, културним, географским и историјским приликама, могле установити и неке обавезне заједничке особине – све куће, нпр. морају имати отвор који врши улогу врата. Ни све функционалне карактеристике нису активне у формирању полисемантичке структуре лексеме *кућа*. Значења добијена метафором према функцији могу се груписати у четири групе. Оне су засноване на четири продуктивна функционална семантичка обележја лексеме *кућа*. То су секундарне семантичке реализације чије је извориште у *кући* као: 1. *месту живљења*, 2. *месту обављања каквих послова*, 3. *смишљајном простору*, 4. *нечему неопходном, врло важном*.

У прву групу метафорички заснованих секундарних семантичких реализација спада *кућа* као *станиште, пребивалиште (животиња)*, затим *одељење у згради за становање у којем се држи стока*, као и *место пребивања (село, град и сл.)*, *родни крај, родна земља, завичај, домовина* (Марковић, 1991б:56).

2) »У одређеним семантичким позицијама *родни крај* може бити *кућа* и због тога што се човек у њему осећа као код куће, иако тамо више не живи. И ово значење се заснива на компоненти *место живљења*. Међутим, ова семантичка црта састоји се из семантичких компонената нижег реда, а само неке од њих су активне у продуковању горњег значења. Наиме, место живљења подразумева трајније место нечијег становања, пребивања, место на коме се живи, али и место на коме се живело. Значење о коме говоримо користи се само другом од ове две компоненте, и то га одваја од уобичајених секундарних значења заснованих на *кући* као месту живљења. Све остале компоненте које место живљења подразумева слажу се – дужи временски период боравка у том крају, познавање тог краја, сналажење у њему, навикнутост на њега итд. Овај случај показује сложеност и могућу разложивост семантичких црта. Он нас, такође, упозорава и на важност контекста у коме се одређена секундарна семантичка реализација остварује за процењивање врсте механизма метафоричког деловања.

Сема *место обављања каквих послова* метафоричким путем повезује *кућу* са *културно-просветном, административном и др. установом*; су-

дом, судницом; оишћином; зѣрадом у којој је смешћена шаква устѣанова.» (Марковић, 1991б:57) »На основу исте функције кућа може бити и *предиузеће* (*обично са додѣшћком који ѿа ближе обележава*); *зѣрада* у којој је смешћено *шакво предиузеће*« (Марковић, 1991б:57).

3) »Способност куће да функционише као *смешћѣјни простор*, повезује следеће секундарне семантичке реализације: *кућница* (*пужевљева кућница, кућница кромѣира*); *чашица* у *зѣлобу пѣлћке*; *лоѣѣшћца* за *пѣреношење жара, вѣшћраљ*.

Доживљѣј куће као нечег највреднијег, најочигледнији одраз има у *називу од миља* (*обично у обраћању мајке дѣшћешу, честћо са ашћрибушћом моја*)« (Марковић, 1991б:57).

Синтаксичка функција као услов за семантичку реализацију није слободна, није ни ограничено слободна, већ је сасвим унапред одређена. »Метафорична експресивна значења везана су или за вокатив или за функцију предикатива (нпр. *Кућо моја, како си ми?*).« (Гортан–Премк, 1997: 110–111)

Развојносемантичка анализа, дакле, долази до сазнања да значења добијена метафором указују да је за језик кућа важна као оквир унутар ког се одвија живот. Изглед куће и сема *пѣраћевински објекѣш* су занемарене.

Такође, из те анализе произилази, како видимо, да је метонимијски модел развијања нових значења заснован на семантичкој реализацији кућа – *они и оно шћћо је у кући* (*пѣродица, пѣокућсћво*) и кућа – *онај који је пѣрави и боѣшћи*.

По првом моделу настала су следећа значења: *они који живе у једном кућансћву, домаћинсћву, пѣродична заједница, пѣродица: пѣродица, род, лоза, динасћѣја, зашћим већа пѣродична заједница* (*обично браћа са својим пѣродицама*), *чији чланови живе на заједничком имању и заједница од више пѣродица истћој пѣрезимена, везаних пѣореклом од истћој пѣрѣшћка, брашћсћво*.

На логички успостављеној вези кућа и *пѣослови који се у њој обављѣју* добијено је значење *кућни пѣослови, кућансћво, домаћинсћво; ѿздинсћво*.

Метонимијом су добијена и значења *кућне пѣошћрѣшћћине, пѣокућсћво и др. пѣошћребно за воћење кућансћва и пѣродична имовина, кућансћво, домаћинсћво*.

По другом метонимијском моделу добијена су значења *особа која кући, унапѣређује своје домаћинсћво*.

Метонимијом добијено значење *кућа – пѣродица база је за нека значења метафоричним путем повезана са овом новом семантичком реализацијом. Кућа као рој пћчела* (у *народној заѣонеци*) или *свако од дванаестћ звезданих јѣшћа сазвежћја Зодијѣка*.

При томе – »прецизној анализи путева развоја значењске структуре лексема кућа опире се недовољност синхронијског приступа у неким случајевима. Значење куће као *дела, одељења у зѣради за сћћановање у којем је оћњшћћѣ, ѿде се кува, једе, борави шћћд*; *кухиња са синхронијског становишћта* може се објаснити синегдохом, иако ово значење у ствари није добијено де-

ловањем фигуре, јер се опис кућа из прошлости поклапа са описом датим у дефиницији секундарне семантичке реализације о којој је реч« (Марковић, 1991б:60).

На основу анализираних значења из РСАНУ закључујемо да лексема *кућа* може бити семантички реализована као **просторија** у којој се одвија живот, **предмети** за вођење домаћинства, **људи** који у кући живе или из ње потичу, **установа**, **зграда** у којој је та установа смештена, **територија** на којој је и говорникова кућа.

Очекујемо да ће и деривати развијати значења по истом обрасцу по којем су реализована секундарна значења лексеме *кућа*.

3.

Творбено–семантичка анализа суфиксална творба

3.1. Првостепени деривати из категорије именица лексеме *кућа*

1. кућ –евић, члан породице који генерацијама ужива друштвени улед. Ово значење добијено је преко секундарне семантичке реализације именице у основи, које је изведено метонимијом. То је значење *кућа* – они који живе у кући.

2. кућ –ић, в. *кућевић*. У вези са суфиксом –*ић*, Бабић наводи најчешћа значења тих изведеница, али значење особе помиње само у случају *син особе означене основом: сестрић, шешкић* и сл. (Бабић, 1986:70). Ослањајући се на језичко осећање, ова именица је стилски маркирана и није фреквентна у језику. Примећује се, са гледишта синхроније, да се уместо ове лексеме више користи описна дефиниција, *који је из уледне куће*, него лексема / лексеме које су носиоци овог значења.

3. кућ –ар, *проспорија, одељење, преграда или посебна зграда у дворишту сеоске куће где бораве младенци и држе своје ствари*. Ова именица је полисемантична и РСАНУ бележи девет значења. Значење је настало комбиновањем сема из основног и секундарних значења именице у основи. Секундарне семантичке реализације имају специфична значења: *мања проспорија, ошвава поред кухиње у којој се држе кухињски предмети*; и *кућица, колибица у близини шора, често покрейна у којој спава чобанин; кајелица, црквица; свешеников, жујников стан*. Сва ова значења су специфична. На основу творбеног обрасца претпоставља се да се ради о особи, с обзиром на семантичку продуктивност изведеница на –*ар* у значењу особе, а наведена значења означавају просторију. Именице које значе просторију обично су изведене суфиксом –*ара*. Највећи број изведеница са суфиксом –*ар* означава мушку особу. Потврду за значење *онај који станује у ~*, наводи Бабић (1986:100), али остала значења, горе наведена, не помиње у вези са овим суфиксом, па су зато одређена као специфична. Али, као последња у низу секундарних

семантичких реализација јављају се значења у којима ова лексема значи особу: *селяк беземљаш, који поседује само кућу с окућницом и који се издржава надничењем и сл.; онај који скупиља, ошкучиљује предмете по кућама: онај који се бави зидањем, грађном кућа*. И ова значења су на неки начин специфична, јер поставља се питање којом асоцијативно-семантичком везом је то баш *селяк* и то *беземљаш* или *зидар*.

4. кућ – ара, *кућица, колиба*. У женском роду је доследна употреба суфикса –*ара* са значењем *проспорије, предмета*.

5. кућ – ер, в. *кућар*. Секундарна семантичка реализација је *мала тешкобна кућа, обично сеоска, колиба, кућерак*. Лексема садржи и нијансу деминутивности, коју РСАНУ не бележи, али је она остварена у секундарној семантичкој реализацији кроз сему *мала* и кроз повезивање са лексемом *кућерак*, која означава *малу, ширу, сиротињску кућу, кућицу*.

6. кућ – ица, *дем. и хил. од кућа; мања ширина, сиромашна кућа, колиба*. Лексема има развијену семантичку структуру и у РСАНУ је забележено тринаест значења. Секундарне семантичке реализације изведене су преко значења *кућа – заштитна, скровиште*. То су реализације: *заштитна љуштура, шврди омошач, оклој у којем живе мекушци (шужеви, шкољке итд.), праживошине и др.; рожнатина ойна, љуска која обавија семенке неких воћка; јамица ископана у земљи за сађење, сејање поврћа, кукуруза и сл.*

Проф. Д. Гортан – Премк каже: »Ту основни семантички садржај лексеме *кућа* у комбинацији са деминутивном семантиком творбеног форманта развија нову семантичку компоненту *дошрајао, ширан, рушеван*, који имамо у значењу *кућица = мања, ширина, сиромашна кућа, колиба*. И ово није необично; уопште деминутивни деривати лексема код којих, с обзиром на оно што означавају, деминутивна карактеристика није у исто време и позитивна, имају могућност развијања пејоративних значења, баш као и аугментативи, могу добити и позитивне, експресивне елементе у своме садржају. И лексема *кућа* и *кућица* реализују се у значењима *заштитна љуштура, шврди омошач, оклој у коме живе неки мекушци и јамица ископана у земљи за сађење, сејање поврћа, кукуруза и сл.*, али су ова значења обичнија за лексему *кућица*; реализујући се у њима лексема *кућица* губи своје деминутивну семантику, губи део свог семантичког садржаја и добија термилошку вредност« (Гортан–Премк, 1997:130). Даље, професорка каже да оваква терминологијација није ретка и да је срећемо и код других лексема нпр. *попављена кућишта, кућиште мошора, кућиште рачунара*.

Истим питањима бави се и П. Радић (Радић, 1997:22–24) и истиче појаву морфолошке лексикализације, у оквиру које издваја семантичку специјализацију. На примерима је показано како поједине лексеме данас губе деминутивна значења и развијају нова значења у термилошкој сфери (*главица, кошулица, постелица, чашица* и др.). Детаљније су обрађени деминутиви лексема *књија, ноја, рука, сламка, слика, квака, љушка, њушка* и др.

7. кућ –ина, *ауџментатив и од кућа*. Бабић истиче да су ретке именице женског рода са суфиксом –ина у аугментативном значењу и да су многе од њих застареле речи (Бабић, 1986:220). Семантички, ова изведена именица задржава сва значења именице у основи, и добија додатну нијансу аугментативности. Значење је *велика кућа*.

8. кућ –етина, *ауџментатив и пејоратив од кућа*. У секундарној семантичкој реализацији гласи *зидине, рушевине са остацима зидова некадашње куће, зираге, кућишће*. Ако се ослонимо на језичко осећање, у овој семантичкој реализацији преовладава пејоративно значење.

»Кад, на пример, кажемо *кућетина*, ми обично мислимо на незграпно, накарадно направљену, малу никако повелику или велику кућу, по облику онакву какву Вук означава речју: *uniformlich*. То још, свакако, не значи да та реч у таквом облику има само то значење; она може још значити: стара, дотрајала кућа. У томе значењу не мора бити укључено – може а не мора – да је та кућа и велика. Овде се, дакле, разграничава појам аугментативнога са појмом пејоративнога. Код речи *бродина* ми опет осећамо две нијансе: прва је – велик, по облику нескладно, неукусно (с обзиром на његове линије) направљен брод, а друга: дотрајао, истрошен, похабан брод. И у првом и у другом примеру – и код *кућетина* и код *бродина* – обе нијансе значења могу бити удружене, тако да *кућетина* може значити: незграпна, велика и стара, дотрајала кућа, а *бродина*: велик, нескладан, дотрајао брод« (Радуловић, 1956:106–107). Даље, Радуловић истиче да се у пејоративном значењу ове именице чешће изговарају у селу него у »вароши« и да неке именице у овом облику имају само пејоративно значење.

9. кућ –ерина, *ауџментатив и пејоратив од кућа*. »Од десетак именица са суфиксом –ерина само је *кућерина* у опћој употреби... Мјесто изведеница с тим суфиксом обичније су изведенице са суфиксом –етина« (Бабић, 1986:233). По нашем језичком осећању, пејоративност је изразитија. *Кућерина* би била велика, ружна, стара, кућа у којој се човек осећа страшно.

10. кућ –урина, *ауџментатив и пејоратив од кућа*. Суфикс –урина је карактеристичан за грађење аугментатива, али се уместо ових речи данас користе речи са –етина. Као и код претходне именице, сматра се да је и ова именица стилски маркирана.

11. кућ –иште, лексема има развијену семантичку структуру. Може се рећи да је и синоним са лексемама *кућа* и *дом*. Маркирана је суфиксом –ишће који уноси значење места и то је основно значење ове лексеме – *место где је раније била кућа, зидине, развалине*. Значи и *кућну заједницу, породичу*. Продуктивно значење је и *кућишће као основ за нешто* (*основни део мотора са унутрашњим сагоревањем; део рачунара* (нема потврде у Речницима, али је то најфреквентнија употреба данас).

Има мишљења да се овде ради о терминологизацији лексема.

Именице које имају јасан творбени образац, али у РСАНУ имају стилске квалификаторе су: *кућевина, кућиче, кућаш, кућешак*. Овде неће бити анализирани, јер су искључиво ненормативне.

3.2. Првостепени деривати из категорије придева

1. кућ –ни, –а, –о, који се односи на кућу, који *припада* кући; који је *одређен само за кућу*, који се носи *по кући, домаћи*; који се односи на *кућу, дом, обитељ, породични, домаћи*; који се односи на *ред, обичаје у кући, на живој у кући*; који се *дешава у кругу куће, породице; домаћи, породични*; који се *производи, израђује у кући, у домаћинству, ручни, домаћи*; који се *користи у кући*; који се односи на *сопствену земљу, домовину*. Творбена основа преноси основно значење, а суфикс –ни уноси значење односног придева. Са семантичког аспекта, интересантно је да придев нема само односно значење, већ има и специфична значења. Придев учествује у грађењу устаљених синтагме типа: *кућни ред, кућна хаљина* и сл.

2. кућ –њи, –а, –е, лексема има исто значење као и придев *кућни, –а, –о*. Суфикс је слабо плодан (Бабић, 1986: 391).

3. кућ –ан, –ћна, –ћно, који има *најпредну, бољашу* кућу, *дом, домаћинство*. Проф. Д. Гортан – Премк каже: »Придевска лексема *кућан*, у индиректном је односу према квалитативном појму који означава, односно за појам особине који јој је у семантичком садржају који има *најпредну, бољашу* кућу, *дом, домаћинство*, везана је преко речи *кућа*, која јој је у творбеној основи и преко творбеног форманта –ан, који носи семантику *који има, који обилује* односно преко творбеног модела *творбена основа именичке категорије + творбени форманти –ан* (са општим значењем *који има у себи оно што означава именица у творбеној основи*)« (Гортан–Премк, 1997:126).

4. кућ –еван, –вна, –вно, овај придев има три значења. Основно значење је *особа уз чије име стоји привржена кући, дому, домаћинству, способна у обављању кућних послова*. У секундарним семантичким реализацијама ова лексема се поклапа са значењем лексеме *кућни, –а, –о*, а у именичкој служби у множини значи *укућани*. Суфикс –еван јавља се код основа на непчани сугласник, а његов парњак је –ован и јавља се код ненепчаних сугласника творбене основе. Оба суфикса јављају се уместо суфикса –ан због избегавања неутрализације или због изразитијег гласовног облика (Бабић, 1986:419). Од творбене основе *кућ–* изведен је и придев са суфиксом –ан. Можда је то изузетак, јер очигледно су забележене другачије појаве у вези са суфиксом –еван.

3.3. Првостепени деривати из категорије глагола

1. кућ –ити, често са допуном *кућу* и тада значи *ст̄варатӣи*, *уна̄пређиватӣи* *їаздинст̄иво*, *ст̄ица̄итӣи* *имање*, *кућу*, *засниватӣи* *кућанст̄иво*, *домаћинст̄иво*. Јавља се и као повратан глагол и тада значи *засниватӣи* *кућу*, *їородицу*, *ст̄варатӣи* *имање*, *уна̄пређиватӣи* *їаздинст̄иво*. Суфикс *–итӣи* уноси глаголско значење у несамостални семантички део *кућ–* који преноси општу информацију да је нешто у вези са *кућом*. Суфикс *–и(итӣи)* уноси значење радње која је у вези са именицом у основи.

2. кућ –ати, глагол има значење исто као глагол *кућича̄итӣи* – *коїа̄итӣи*, *їравӣитӣи* *кућице*, *јамице за сађење*, *сејање їоврћа* и др. Значење глагола добијено је преко секундарне семантичке реализације мотивне именице *кућа* код глагола *кућа̄итӣи*, а преко секундарног значења именице *кућица* код глагола *кућича̄итӣи*. У секундарном значењу *кућа* је исто што и *кућица*, у значењу *јамица* *искоїана* у *земљи за сађење*, *сејање їоврћа*, *кукуруза* и сл.

3.4. Првостепени деривати из категорије прилога

1. кућ –евно, овај прилог је настао конверзијом од облика придева средњег рода и има два значења у РСАНУ и то *на кућеван*, *кућни*, *домаћи начин*, *вредно*, *домаћински* и значење у *їоїледу* *куће*, *кућанст̄ива*, *домаћинст̄ива*. Очигледно је да се семантика овог прилога подудара са семантиком придева од кога је прилог настао. Ово је чест начин настанка придева. Основно значење је начин вршења радње.

2. кућ –и, лексема има стилски квалификатор *некњ.* и значи *код куће*, у *кући*, *дома*. С. Бабић наводи овај пример и констатује да је то у књижевном језику дијалектизам и наводи примере: *Како кући?*, *Сједим кући*, код којих је реч о прилозима, а са друге стране примере: *Идем кући.* и *шаљем кући*, у којима је именица *кућа* употребљена у облику датива (Бабић, 1986:499). Основно значење овог прилога је значење места.

Прилози *кућимице*, *кућиле* имају стилски квалификатор *їокр.*, нису део лексике стандардног језика, имају малу фреквенцију употребе и зато их само наводимо у складу са доследним прегледањем Речника, али неће се детаљно анализирати.

3.5. Другостепени деривати из категорије именица

1. кућар –ац, *онај који їродаје робу їо кућама*, *їрїовац*, *їокућарац*. Секундарна семантичка реализација се поклапа са значењем лексеме *кућерак* – *мала*, *їрошина*, *сироїињска кућа*, *кућица*, *колиба*. Основно значење је развијено преко секундарног значења изведене именице у основи, значења особе. У секундарној семантичкој реализацији мотивна именица *кућар*

има основно значење, значење просторије, а суфикс *-ац* има функцију деминутивног суфикса.

2. кућар –ица, *деминутив и хипокористички* од *кућара*. У секундарном значењу јављају се реализације: *кућаница, домаћица; врста морске рибе и змија која живи у кућним зидовима, кућна змија*. Суфикс *-ица* остварио је двоструку семантичку функцију у грађењу ове лексеме. У реализацији основног значења лексеме, суфикс *-ица* је деминутивни суфикс. У значењу *кућаница, домаћица*, суфикс *-ица* је моционски суфикс, јер је од именице мушког рода (*кућар*), добијена именица женског рода (*кућарица*). Семантичка реализација *кућна змија* добијена је метонимијом преко формуле *кућа – оно што је у кући*. Лексема је изведена преко именице *кућара – кућница, колиба* и асоцијативна веза је оправдана, јер и *кућара* представља врсту *куће*. РМС даје следећу дефиницију основног значења: *мала кућа, колиба*.

3. кућар –ић, *деминутив и хипокористички* од *кућар* – *мала кућа у дворишту сеоске куће у којој бораве младенци*. Суфикс *-ић* уноси деминутивно значење. Примећује се да и код другостепених деривата основа *кућар* – уноси недоумице у вези са семантиком, јер су прве асоцијације у вези са овом лексемом да је реч о особи, али оно што указује да је реч о предмету, а не о особи је акценатска диференцијација мотивне именице *кућар*.

4. кућар –ство, покр. Основно значење је *обављање кућних послова, одржавање куће, кућинство, домаћинство*. Секундарна семантичка реализација је *наставни предмет, домаћинство и шкртина која се обавља нуђењем робе од куће до куће*. Творбена основа ове лексеме може се тумачити на два начина и то: да је творбена основа **кућар** – настала од окрњене основе глагола *кућариши*, јер се у објашњењу лексеме указује да је реч о радњи, или да је творбена основа добијена од именице *кућар* која у својој полисемантичкој структури има значење *онај који скупи, ошкублије предмете по кућама*, које је реализовано као секундарно значење и ове лексеме. Сматра се да је творбена основа настала од окрњене основе глагола.

5. кућар –ка, покр. в. *кућар(1)*. Иако има стилски квалификатор, анализирана је, јер као секундарну реализацију има значење *она која продаје робу по кућама*. Примећује се да је секундарна семантичка реализација иста као код секундарног значења лексеме *кућар = онај који продаје робу по кућама*, а разлика је само у морфолошкој категорији рода. Лексема *кућар* је продуктивна за грађење другостепених деривата. У секундарној семантичкој реализацији ове лексеме суфикс *-ка* је типичан моционски суфикс којим се именица мушког рода преводи у именицу женског рода и значи *женску особу која продаје по кућама*. Основно значење лексеме је неочекивано, али указује на синонимни однос лексема *кућар* и *кућарка*. У реализацији основног значења може се рећи да је суфикс *-ка* деминутивни суфикс, јер је *кућар* и мања просторија, *кућница*, али деминутивност није у првом плану.

6. кућар –ина, *порез који се плаћа на кућу*. С обзиром на семантику ове лексеме претпостављамо да је мотивна именица *кућара* и њена творбена основа *кућар–*. Суфикс *–ина* је плодан у творби именица са значењем давања у вези са именицом у основи, а то су именице које означавају занимање (*бродарина, чуварина, звонарина* и сл.). Ова дефиниција указује и на лексему *кућар*. Бабић наводи другачији творбени образац: *кућ–арина*, за именице са значењем давања у вези са именицом у основи (Бабић, 1986:225). Овај творбени модел је заснован на семантичком принципу и директно наводи на давања у вези са кућом. Није прихваћен овај Бабићев модел творбе, јер сматра се да је суфикс *–ина* изразитији у односу на суфикс *–арина*, за који можемо рећи да је сложени суфикс са становишта синхроније. Сматра се да је мотивна именица *кућара*, творбена основа *кућар–* која је семантички повезана са основним значењем *куће* и означава *кућицу, колибу*.

7. кућар –ак, в. *кућерак – мала, широина, сиротињска кућа, кућица, колиба; мала кућа, кућица*. То указује да је лексема *кућерак* доминантнија и фреквентнија у језику. Лексеме представљају синонимне облике.

О суфиксу *–ак* као жаргонизованом суфиксу пише Р. Бугарски (Бугарски, 1995:149–167). Од бројних примера, који се наводе у раду, издвојили смо реч *кућњак* (кућна помоћница) која се семантички уклапа у грађу коју анализирамо. У прилогу је дат попис од око 140 жаргонизама на *–ак*, (*–њак, –љак*) и то говори у прилог продуктивности овог суфикса у творби жаргонизама.

8. кућар –ење, глаголска именица од глагола *кућаријши*. Значење се може формулисати као *продавање робе од куће до куће*. И код ове лексеме доминантно је секундарно значење изведене именице у основи са значењем особе, које је индуковало и значење глагола од којег је глаголска именица настала.

9. кућер –ка, *мала кућа, кућица, кућерак*. Суфикс *–ка* има функцију деминутивног суфикса. Немамо ознаку у РСАНУ да се ради о деминутиву, јер у овом случају то није права деминутивност, већ појам који сам по себи значи нешто мало. Продуктивност суфикса *–ка* као моционог суфикса је доминантна, па је очекивано значење ове лексеме *женска особа кућер*. Ова лексема има системску семантичку реализацију, јер постоји семантичка подударност лексема *кућар – кућер*, па је очекивано да и реализације *кућарка – кућерка* имају исто значење. Ипак, у овом случају суфикс *–ка* упућује на појединачност, фрагмент нечега, као у примерима *шравка, сламка*.

10. кућер –ица, *колиба, кућерак, кућица*. Суфикс *–ица* уноси деминутивно значење, али, као у претходном примеру, нема одреднице да се ради о деминутиву, већ је то лексема која има значење деминуције у свом примарном значењу. Можда је ово значење временом ослабило и изгубило

се. У објашњењу значења јављају се три синонима лексеме *кућерица* – *колиба*, *кућерак*, *кућица*.

11. кућер –ић, заст. покр. *кућевић* – *члан породице који генерацијама ужива друштвени улед*. Лексема је настала по продуктивном творбеном моделу. Суфикс *–ић* има значење порекла.

12. кућер –ак, *мала, широина, сиротињска кућа, кућица, колиба; мала кућа, кућица*. Значење ове лексеме изведено је преко секундарне семантичке реализације изведене именице у основи, односно у првом делу дефиниције значења се поклапају, а значење *мала кућа, кућица* добијено је преко суфикса *–ак* који је продуктиван као деминутивни суфикс. Ова лексема нема стилску одредницу деминутив, иако дефиниција значења упућује на то. Ослањајући се на језичко осећање, сматра се да ова лексема садржи и нијансу хипокористичности. Професор Б. Ђорић ову именицу доводи у везу са именицом *кућица* и назива их успоредне изведенице (Ђорић, 1983:131–137).

13. кућер –ац, в. *кућерак*. Разликовна компонента ових лексема је суфикс, па се претпоставља да је узрок томе стилска диференцираност и уопште стилска маркираност ових лексема са истим значењем.

14. кућан –ство, *оно што је потребно за кућу, за вођење домаћинства (покућство и групе предмета)*. Секундарне семантичке реализације су: *чланови домаћинства; кућни, домаћи послови, рад на одржавању живота у оквиру кућанства, вођење кућних послова, домаћинство; кућне потребе (исхрана, одржавање чистоће и др.); начин живота једне породице*. Исти пример забележен је код С.Бабића (Бабић, 1986:260) уз коментар: »основе именица које у множини губе *–ин*, губе га и у овој творби: ... *кућанство*..., осим *властелинство*« (Бабић, 1986:260). Ова лексема је погодна за анализу због семантике, јер има значење *предмета, особе, радње* и развија фигуративно значење. Основно значење изведено је преко значења *кућа – кућне потрепности, покућство* и значења *придева у основи који има напредну, бољшу кућу, дом, домаћинство*. У свим секундарним реализацијама примећује се да је доминантније значење именице *кућа* него *придева* преко кога је изведен другостепени дериват.

15. кућин –ство, има исто значење као лексема *кућанство* и творбени образац је уобличен аналогно са лексемом *кућанство*. Претпоставља се да је мотивна реч придев *кућински, –а, –о* који губи у творби *–ски*, аналогном са претходним примером. Речник САНУ не бележи придев *кућин, –а, –о*, већ облик одређеног вида *придева кућни, –а, –о*.

16. кућан –ин, *члан куће, породице, кућанства, укућанин*. Лексема има полисемантичку структуру. Примарно значење настало је преко значења *придева у основи и суфикса –ин* који уноси значење носиоца особине, која је исказана основним придевом. Секундарне семантичке реализације су: *кућаник; онај који је навикао на породични живот, који воли да живи у својој кући са својом породицом; ситановник, жишљ*. Значења су добијена преко

значења придева у основи, а значење *сѣановник, жиѣель* подразумева да је *кућанин* онај ко је у кући, на своме, *домаћи*.

17. кућан –ица, *она која се бави кућним, домаћим њословима, домаћица*. У секундарној семантичкој реализацији гласи: *добра, вредна домаћица*. Стјепан Бабић наводи другачији творбени образац: *кућ –аница* (Бабић, 1986: 161). Сматра се да је то строго синхронијски или можда семантички, али сматра се да је суфикс –ица изразито »наметљив.« У решавању творбене анализе послужило је и језичко осећање, јер у нашем језику има доста именица таквог типа: *кључаница, вошћаница, зељаница, сунчаница, новчаница* и сл. и то без обзира на то што суфикс –ица у њима упућује на ствари, док у *кућаница* упућује на лице.

Лексеме *кућанин* и *кућанка*, Скок анализира другачије у погледу творбе: да су то изведенице на –јанин и да су оне замениле облике *кућник, кућница* (Скок, 1971–1974).

18. кућан –ка, *чланица, ѡриѣадница куће, домаћинсѣва, женска особа укућанин*. Суфикс –ка је моциони суфикс. Творбена основа је придев *кућан, –ћна, –ћно* или именица *кућанин*, која губи –ин, на шта указује Бабић уз лексему *кућансѣво*. Секундарна семантичка реализација је са упутницом на *кућаница*. Претпоставља се да је мотивна реч именица, јер и дефиниција значења указује на изведеницу са моционим суфиксом, а то је *женска особа укућанин*.

19. кућан –че, индив. *млада женска особа, добра кућаница*. Експресивна обојеност је изразита. Изведенице са суфиксом –че су средњег рода, али означавају бића оба пола.

20. кућан –ик, *онај који је вредан, сѣособан у домаћинсѣву, добар домаћин*. Творбена основа *кућан–* функционише као продуктивна творбена основа. Суфикс –ик има опште значење носиоца особине казане творбеном осномом.

Било је двоумљења у вези са творбеним обрасцем, али дефиниција има придевску конотацију и указује на придев као мотивну реч. С. Бабић издваја и суфикс –аник као постојећи и наводи лексеме *коњаник, дрвљаник* (Бабић, 1986:202).

21. кућн –ица, в. *кућаница*. Било је колебања у вези са творбеним обрасцем ове лексеме: да ли је *кућ –ница* или *кућн –ица*. П. Скок у ЕР наводи ову лексему и каже да стоји наспрам лексеме *кућник*, као именица изведена моционим суфиксом –ица, и наводи хронолошки податак везан за појављивање ове лексеме – 14. век (Скок, 1971–1974).

22. кућевн –ост, *особина онога који је кућеван, онога што је кућевно, домаће; вредноћа, марљивост у обављању кућних њослова, економично воћење кућних, домаћих њослова*. На придевску основу *кућевн–* (од придева

кућеван, –а, –о) додат је именички суфикс –ості. Изведенице са суфиксом –ості имају апстрактно значење. Означавају особине, стање, а каткада и појаву својствену појму који се означава придевом у основи изведенице. Значења су индукована придевом у основи.

23. кућишт –ина, аугментатив и пејоратив од кућа. Секундарно значење је *широшна, оштећена кућа, развалине куће, кућиште*. Ако је семантика лексеме основ за обликовање творбеног обрасца, онда се код ове лексеме јавља проблем. Суфикс –ина је продуктиван суфикс за грађење аугментатива и ту нема дилеме. Проблем се јавља у вези са творбеном основом, јер ако се ради о аугментативу од лексеме кућа онда творбена основа мора бити кућ– и лексема би гласила кућина. шта је онда то –ишти? Као суфикс за грађење аугментатива јавља се и суфикс –ишина, али суфикс –ишина није забележен. Опредељење за образац кућишти –ина је у складу са значењем датим у дефиницији значења деривата –кућиште, која је издвојена као мотивна именица, али то нема оправдања за значење да је то аугментатив од кућа. Творбена основа је, према томе, нејасна. Ослањајући се на језичко осећање, пејоративност и стилска маркираност су изразите.

24. кућен –ица, основно значење је са упутницом на лексему кућаница. Лексему смо анализирали исто као и лексему кућаница.

25. кућен –ик, основно значење је са упутницом на лексему кућаник. Анализа је урађена по аналогiji са лексемом кућаник.

26. кућн –ик, в. кућаник. Може се поставити питање зашто постоји оволико речи са истим значењем и на шта указују ове минималне разлике које се односе на вокале? Питање је да ли је првостепени (кућ–ник) или другостепени дериват (кућн–ик). Сматра се да је другостепени дериват.

27. кућича –ње, *і.а.о.с.к. именица од кућичаши*. Ова глаголска именица изведена је од глагола који има индивидуалну одредницу *і.о.к.р.* и зато није детаљно анализиран, али ова глаголска именица има типичан образац грађења глаголских именица. Семантика основног глагола је погодна за анализу са аспекта семантике, јер глагол има следеће значење: *копашти, правити кућице, јамице за сађење, сејање поврћа и др.* Глагол је развио значење преко основног значења лексеме кућа.

28. кућич –ење, *і.а.о.с.к. именица од кућичиши*. И за ову лексему стоји исти коментар као и за претходну, јер су глаголи истог значења.

29. кућ –ење, *і.а.о.с.к. именица од кућиши се*. Именица је настала од окрњене основе глагола кућиши и суфикса –ење. Значење се може формулисати као *стварање, унапређивање издјинства, стицање имања, заснивање домаћинства*. Именица задржава сва значења глагола у основи, а суфикс има функцију поименичавања. Секундарна семантичка реализација која има одредницу заст. је *управљање имањем; привређивање; привреда*.

30. кућа –ње, *і.а.о.с.к. им. од кућаши*. Секундарно значење је *дечја игра у којој се једним крујнијим орахом іаћа у іомилу ораха*. Основно значење ове

именице могло би се формулисати као *копање, правање кућица, јамица за сађење, сејање поврћа и др.* Уочљив је семантички утицај именице *кућа*.

У РСАНУ срећу се још неке именице које су другостепени деривати лексеме *кућа*, али нису ушле у грађу за анализу, јер не припадају лексици стандардног језика и нису ни творбено ни семантички карактеристичне. То су: *кућершићина, кућешћина, кућешерина, кућићка, кућевница, кућевник, кућилишће, кућерача*.

3.6. Другостепени деривати из категорије придева

1. кућар –ски, –а, –о, који се односи на кућарце, на шрповце покућаре, покућарски. Суфикс *–ски* уноси значење припадања одређеном појму, односно припадање појму који је у основи изведене речи. Уочава се да је и код овог придева доминантно секундарно значење именице *кућар* које се односи на особу.

2. кућан –ски, –а, –о, који се односи на кућу, кућанство, кућни, домаћи. У секундарној семантичкој реализацији стоји упутница на лексему *домаћички*. »Примјера у којима би именице несумњиво одбацивале тај завршетак нема, осим *кућански* < *кућанство* (АР за њега каже да је од *кућанин*), јер се у другим сличним придјевима може говорити о секундарној мутацији« (Бабић, 1986:358).

3. кућин –ски, –а, –о, који се односи на кућу, породичу, кућни, породични. »Од придјева, прилога и замјеница суфиксом *–ски* изведено је само неколико придјева: *дјешњински, убошки, извањски, лањски, преклањски, вањски, нашки*. Потање разматрање тих придјева за сувремену творбу није потребно јер примјери показују да *–ски* с основама тих категорија није више плодан« (Бабић, 1986:366). На основу језичког осећања, сматра се да се овај придев мало употребљава и замењен је придевом *кућни, –а, –о*. Могуће творбено решење је и *кућ–ински*. О суфиксу *–ински* као сложеној везаној морфеми, којом се граде придеви који означавају особине или намену, пише и проф. Ж. Станојчић (Станојчић–Поповић, 1999:153). Ипак, сматра се да је модел *кућин–ски*.

4. кућан –иц –ски, –а, –о < кућанички, –а, –о, значење: који се односи на кућанице, домаћички. Лексема има јасан творбени и семантички образац. Спада у *шрећесћејени деривац*.

5. кућар –ан, –рна, –рно, који вредно, марљиво ради у кући, у домаћинству. Секундарно значење је *који се односи на кућу, кућни*. Семантички посматрано значење лексеме није мотивисано лексемом *кућар*, већ се односи на *кућу*, али суфикс *–аран* се везује за речи страног порекла, па такав творбени образац не би имао оправдања.

3.7. Другостепени деривати из категорије глагола

1. кућар –ити, *продавати робу нудећи је од куће до куће, шорбарити*. Суфикс *–ити* уноси значење *обављати* занимање означено именицом у глаголској основи. И код овог глагола продуктивно значење је секундарна семантичка реализација изведене именице у основи, *кућар*, која се односи на особу.

У РСАНУ јављају се још три глагола који се могу уврстити у другостепене деривате, али који нису део лексике стандардног језика, а то су: *кућичаити*, *кућичиити* и *кућицаити* (*којаити кућице за поврће*). Петар Скок у ЕР даје творбени образац ових глагола: именичка основа од деминутива *кућица* и суфикс *–јаити* / *–јиити* / *–аити* (*кућиц–јаити*, *кућиц–јиити*, *кућиц–аити*).

4.

Композиција (сложенице и сложено–суфиксалне творенице⁵)

Забележене су следеће сложенице у РМС и то: **кућ–е–власник** (*власник куће*), **кућ–е–газда** (*тосјодар куће, кућевласник*), **кућ–е–господар** (*тосјодар куће, кућевласник*), **кућ–е–домаћин(а)** (*домаћин куће, кућегазда*), **кућ–е–пазител** (*човек који пази, чува кућу за плаћу, настојник куће, пазикућа*) и **кућ–е–хранител** (*хранитељ обишељи, породице*). Све су настале по образцу: творбена основа именице *кућа* (*кућ–*) + спојни вокал *–е–* + именица. Клајн каже да их можемо сматрати сраслицама (Клајн, 2002:42). **Кућегазда** и **кућедомаћин** имају 3 деривата: **кућегазд –арица** (*жена кућегазде*), **кућегазд –ин –а, –о**, (*који припада кућегазди*), **кућедомаћ –ица** (*домаћица куће, тосјодарица, кућегаздарица*). Сложенице **кућевласник** и **кућепазител** имају укупно 5 деривата (**кућевласн–ица**, *женска особа власник куће*; **кућевласн–чки –а, –о**, *који се односи на кућевласнике*; **кућепазител–ица**, *женска особа кућепазител*; **кућепазител–ка**, *женска особа кућепазител*; **кућепазител –ски, –а, –о**, *који се односи на кућепазител*). Сложенице **кућегосподар** и **кућехранител** немају даљих деривата. Семантика ових речи није развијена, јер су ове сложено–суфиксалне речи из категорије присвојних придева или изражавају моцију рода, тако да нема развијања нових, специфичних значења. Све ове сложенице су моносемичне речи и у њима други део сложенице има изразитију семантику. Именица *кућа* је саставни део ових сложеница али семантички само означава да је нешто у вези са кућом, *кућа* је објекат у односу на други део сложенице. У скоро свим сложеницама именица *кућа* реализује основно значење, осим у **кућехранител** где *кућа* реализује секундарно значење: *породица, сви који живе у кући, укућани*, па је **кућехранител** – *хранитељ обишељи, породице*.

5 Клајнова терминологија

Поред ових сложеница, насталих по поменутом творбеном моделу у РМС су забележене и три императивне сложенице у чијем је саставу именица кућа и то: **пази–кућа**, *човек који пази на кућу и на ред у њој, домар, настојник куће*; **пали–кућа**, *онај који намерно пали куће, пошљивач и распи–кућа*, *особа која претерано многи троши, расијник, расијница*. Све три лексема су моносемантичне речи. Лексема **распикућа** образује своје мало деривационо гнездо. То су следеће лексема: **распикућ –ан**, **–ћна**, **–ћно**, *необ. расијнички, распикућ –ити*, *необ. ионашајти се као расикућа, расијаши, траћити, распикућ –ење*, *и. л. м. од расикућити, распикућки* и **распикућно**, *прил. као расикућа, расијнички* и **распикућ –ство**, *расијање, трошење имовине, расијништво*. Све ове лексема развијају значења преко секундарне семантичке реализације именице кућа као нечег врло важног, неопходног и од изузетне вредности и значења глагола *расијаши*.

Интересантно је да постоје две лексема: **кућепазитељ** и **пазикућа** које имају исто значење, а различит творбени образац и то је пример употребе различитих творбених модела за реализацију истог значења. У РМС се налази и сложеница **чувар–кућа**. Клајн наводи да су праве сложенице без спојног вокала ретке и да је таква лексема чуваркућа, где је први део, вероватно због вокала –а који је неуобичајен у императивним сложеницама, замењен именицом чувар (Клајн, 2002:48). Ова лексема је полисемична и основно значење је *вишегодишња зељаста биљка меснатих, лавичасти распоређених листића, која се јаји и као украсна биљка*. Секундарне семантичке реализације су *чувар куће, пазикућа*, *затим особа која нерадо излази из куће, која најрадије остаје код куће* и значење *ускриње јаје које се прво обоји*.

Речник МС бележи и сложеницу **сто–кућа** и њене деривате **стокућан–ка**, **стокућ–анин**, а све три у значењу *онај који иде од куће до куће разносећи разне вестии*. То је тип сложеница с бројем у првом делу и само неколико сложеница овог типа означава људска бића⁶ (Клајн, 2002:76–77).

Укупно је забележено једанаест сложеница и неке од њих развијају своје деривате, укупно петнаест деривата, а обједињено имамо 26 деривата насталих композицијом и сложено–суфиксалном творбом с лексемом кућа у њиховом саставном делу.

И поред тога што је грађа пажљиво прикупљана, могуће је да су испуштене неке сложенице са лексичком морфемом кућа у другом делу.

6 Клајн наводи још двовласник, стођаво, стомајстор.

5.

Префиксална творба

(префиксалне творенице (префиксал) и префиксално–суфиксалне творенице (ПСТ)⁷)

»Већина аутора склона је да префиксацију разматра одвојено, уочавајући симетрију у односу на суфиксацију, али и бар две особине које ту симетрију ремете: суфикси нису никада слободне морфеме, док су неки префикси слободни или бар обликом једнаки слободним морфемама; суфикси врло често мењају врсту речи, префикси то не чине« (Клајн, 2002:179). »Најприкладнија и најуравнотеженија, с обзиром на ове сличности и разлике, чини нам се подела у којој су префиксација и суфиксација два посебна начина творбе, али међусобно блиска (и једнако различита од композиције)« (Клајн, 2002:179–180).

Префиксалне творенице ће бити груписане по префиксима и обједињено ће бити представљени резултати творбено–семантичке анализе. У творби се јавља 7 префикса и то: **рас–** (аломорф од раз–), **по–**, **у–**, **за–**, **бес–** (аломорф од без–), **о–**, и **с–**.

Највише је префиксала са префиксом **по–**, укупно 17 (**по– кућарити**, *обављати кућне послове, носити ситну робу и продавати је по кућама*; **по– кућарица**, *жена која рејко излази из куће*; **по– кућарка**, *жена која радо разноси по кућама новостии, а и клеветише*; **по– кућ– ар**, *кућни слуја*; **по– кућ– ство**, *собни намештај који служи за становање и за украс*; **по– кућ –ни**, **–а**, **–о** *који се уиошребљава у кући, кућни, домаћи*; **покућарк –ин**, **–а**, **–о** *који припада покућарки*; **покућар –ски**, **–а**, **–о** *који се односи на покућаре*; **покућар –ство**, *покућарски посао*; **покућар –че**, *дем. од по–кућар, кућно исетио*; **покућан –ски**, **–а**, **–о** *који се односи на покућанство*; **по– кућанство**, *покућство*; **покућар –ев**, **–а**, **–о** = **покућар –ов**, **–а**, **–о** *који припада покућару*; **покућств –ени**, **–а**, **–о** *који се односи на покућство*; **по– кућарац**, *онај који носи и продаје ситну робу по кућама, шртовац, шорбар*; **покућарч –ев**, **–а**, **–о** *који припада покућарцу*; **покућаре –ње**, *л.им. од покућарити*).

Затим сапрефиксом **бес–**, укупно 8 лексема (**бес–кућан–ик** *в. бескућник*; **бес– кућни**, **–а**, **–о** *који је без куће, врло сиромашан, бескућнички*; **бес–кућник**, *онај који је без куће, врло сиромашан*; **бескућн –ица**, *женска особа бескућник*; **бескућнич –ки**, **–а**, **–о** *који се односи на бескућнике*; **бес–кућништво** = *бескућност, ситање онога који је без куће, крајње сиромаштво*; **скишња**; **бес–кућн –ост** = *бескућништво*; **бес–кућно**, *као бескућник*; **скишнички**; *без неге и надзора*).

Са префиксом **у–**, укупно 7 лексема (**у– кућни**, **–а**, **–о**, *кућни, домаћи*; **у– кућница**, *жена која води кућу, која се ситара о домаћинству, домаћица, кућаница*; **у– кућанин**, *члан породице који живи у истој кући, у истој за-*

⁷ Клајнова терминологија

једници; *сѿанар исѿе зѿраге*; **у– кућанка**⁸ жена укућанин; **укућан –ски, –а, –о** који се односи на укућане: ~ рад, ~ договор; **у– кућанство**, зб. укућани; **у– кућити**, *довести, примити* у кућу, ~ **се** ући у *шућу* кућу као укућанин; *сѿећи кућу, засновати породицу, окућити се*).

Са префиксом **о–** шест лексема (**о– кућити**, *учинити да ко сѿекне кућу, да набави оно што је пошребно за кућу, дом; оженити или удаити кога*; **о– кућ –авати (се)** *несвр. и уч. према окућити (се)*; **о– кућн –ица** *земљиште око куће, уз кућу; део земљишта и зѿраге које је земљорадничко домаћинство задржавало као приватну својину при сѿућању у сељачку радну задругу*; **о– кућ –је** *екон.ист. минимум земљорадничког поседа у ужој Србији, који се није могао продати за дугове*; **окућ –ни, –а, –о** који се односи на окућје или окућницу; **о– кућарити (се)** *сврш. в. окућити (се)*).

А са префиксом **рас–** пет лексема (**рас– кућа**, *онај, она што уiproиашје кућу, расѿкућа, расѿник, расѿница*; **рас– кућити**, *осиромашити, уiproасѿити кућу, дом (рђавим, лошим радом, геобом и сл.)*; **рас– кућавати (се)** *несвр. и уч. / рас– кућивати (се) несвр. према раскућити (се)*; **раскућива –ње**, *л. им. од раскућивати (се)*; **раскућава –ње** *с л. им. од раскућавати (се)*).

Префиксали са префиксима **за–** и **с–** су рећи и РМС бележи 3 лексеме са префиксом **за–** (**за– кућни, –а, –о** који је иза куће; **за– кућити**, *сѿећи кућу и оно што је пошребно за кућу, сѿећи имање, обојити се*; **за– кућавати** и **за– кућивати** *несврш. и уч. према закућити*) и једну лексему са префиксом **с–** (**с– кућити**, *својим радом сѿворити оно што је пошребно за животи за кућу, сѿећи, зарадити, ~ се сѿворити кућу, домаћинство; снабдеити се оним што је за животи пошребно*).

Највише је префиксала и ПСТ из категорије именица (23), затим придева (13), глагола (10) и само 1 прилог (*бескућно*), који је настао конверзијом од облика средњег рода придева.

Семантика ових лексема није много продуктивна, односно префикси више модификују значења речи пред којима стоје и или уносе своја предлошка значења (мада нису сви префикси пореклом предлози) или су семантички празни. Семантички је интересантна лексема **покућар**, јер лексема кућар има примарно значење просторије, а секундарно значење је значење особе, али и то значење особе је сасвим другачије него значење лексеме покућар – *кућни слуга*. Такође, лексема **покућарица** има специфично значење (*жена која рејко излази из куће*), а очекивано значење би било женска особа покућар. Ту семантичку реализацију има лексема **покућарка** и тако је доследна употреба моционог пара и када се ради о суфиксалној твореници и о ПСТ (кућарац–кућарка и покућарац–покућарка). Лексема **укућанство** реализује значење преко секундарне семантичке реализације именице кућанство, значења: *чланови куће*.

8 У РСАНУ постоји забележена именица кућанка у значењу *чланица, припадница куће, домаћинства, женска особа укућанин*. РМС не бележи ову именицу, али именица укућанка је изведена преко именице кућанка.

Префикси имају и улогу перфектизације глагола и то је и код ових лексема случај. Од несвршеног облика глагола **кућити**, добијени су префиксацијом глаголи свршеног вида: *скућити*, *окућити*, *закућити*, *укућити*, *раскућити*.

6. Закључак.

Лексема *кућа* припада најстаријем лексичком фонду и на путу своје употребе богатила се новим значењима. У образовању полисемантичке структуре ове лексеме активан је само мањи број компонената значења из укупног богатства семантичких црта лексичког значења речи. Свака секундарна семантичка реализација настаје употребом метафоре, метонимије и синегдохе и у почетку функционише само као фигуративан облик основног значења. Изразитијом учесталошћу употребе фигуративна значења прерастају у самостална значења. За боље разумевање лексема са фигуративним значењем важну улогу има контекст. Кућа развија своја значења преко своје функције, као место становања, место где се живи и ради.

Гнездо има око 145 лексема. Именица кућа реализује деривате до трећег степена деривације. Суфиксација је најпродуктивнији начин творбе (укупно 72 лексема: 53 именице, 9 придева, 6 глагола, 4 прилога), затим, префиксација (укупно 47 лексема: 23 именице, 13 придева, 10 глагола и 1 прилог), па композиција (укупно 26 лексема: 20 именица, 4 придева, 1 глагол и 1 прилог). Највећи број лексема је из категорије именица – око 96 (66%), придева је око 26 (18%), глагола 17 (12%) и 6 прилога (4%)⁹.

Искључиво другостепеним дериватима исказане су апстрактне именице и то продуктивним формантима –ост, –ство и већина глаголских именица са продуктивним формантима –ње, –ење.

Именски деривати реализују значења: особе, предмета, именица субјективне оцене, апстрактна значења, моциона значења и значења глаголских именица. Специфична значења су ретка.

Придевски деривати своде се на описне и присвојне придеве. Глаголски деривати изведени су преко два творбена форманта, доследно у систему, преко –аћи, –ићи. Прилошких деривата је мало. Код њих нема праве творбе већ је продуктиван модел настанка поприложаванем облика средњег рода придева.

Један број именица субјективне оцене губи своје деминутивно или аугментативно значење и добија терминолошку вредност или долази до специјализације значења (кућица, кућиште).

Крајњи резултат анализе овог деривационог гнезда је да је творбена продуктивност већа у односу на семантичку. Семантика мотивне речи је најчешће пресудна за семантику деривата, док су суфикси и префикси мо-

⁹ Оријентациони подаци јер све речи са стилским квалификаторима нису ушле у анализу.

дификатори значења. Код сложеница је реализовано, скоро свуда, само примарно значење именице кућа, тако да нема битније семантичке продуктивности. Иако је семантичка продуктивност мања у односу на творбenu, ипак није занемарљива.

Литература

1. Бабић, С. (1986) *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб
2. Белић, А. (1949) *Савремени српскохрватски књижевни језик II део: наука о трађењу речи*, Београд
3. Бугарски, Р. (1995) Један жаргонизовани суфикс: *сх – ак*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVIII/2, 157–167.
4. Гортан – Премк, Д. (1997) *Полисемија и организација лексичкој сис-тема у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 14
5. Клајн, И. (2002) *Творба речи у савременом српском језику, Део 1: Слањање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска
6. Марковић, Р. (1991а) *Лексичке универзалије (на лекцији са основним значењем куће и покућства у српскохрватском, енглеском и руском језику)* – необјављен дипломски рад, Београд
7. Марковић, Р. (1991б) Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове, *Наш језик*, 29, св. 1–2, 55–77.
8. Радић, П. (1997) О деривационом аспекту лексичког богађења, *Језик данас*, бр. 1, Нови Сад
9. Радуловић, Ј. (1956) Аугментативно–пејоративна значења неких именица, *Наш језик*, н.с. књ. 8.
10. Скок, П. (1971–1974) *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога*, ЈАЗУ, Загреб
11. Станојчић, Ж. и Љ. Поповић (1997) *Граматишка српскога језика*, Београд
12. Ћорић, Б. (1983) *Из творбене синонимије српскохрватскога језика*, НССУВД 12/1, Београд